Il-Kardinal Giuseppe Mezzofanti u l-Malti

Mario Cassar

Min kien il-Kardinal Mezzofanti?

Il-Kardinal Mezzofanti (1774–1849) kien aktarx l-akbar poliglotta fl-istorja. Baqa' magħruf għall-fakultà straordinarja li kellu biex jitgħallem il-lingwi. Minħabba dan id-don kważi soprauman, fi żmienu, kien magħruf bħala 'Pentekoste ħaj', u sal-lum għadu jidher fil-*Guinness Book of Records* bħala l-aktar persuna li qatt kienet taf ilsna u djaletti. Il-fama tiegħu diġà kienet leġġendarja fi żmienu tant li xi xettiċi ma kinux lesti jemmnu kulma kien jingħad fuqu. Bosta vjaġġaturi eruditi, kittieba (fosthom Lord Byron), ambaxxaturi, filologi, u saħansitra imperaturi marru Ruma apposta biex iġarrbuh u jisfidawh bil-lingwa tagħhom. Kull wieħed minnhom mar lura mmeraviljat bil-ħila tiegħu. Sintendi mhux kull aneddotu dwaru huwa kredibbli, imma ħafna minn dawk li ltaqgħu miegħu jgħidulek li mhux biss kien jitkellem bl-ilsna bl-aktar mod naturali, iżda talli kien kapaċi jħawwar kliemu b'diversi idjomi u battuti umoristiċi. Il-bijografu ewlieni tiegħu huwa l-Irlandiż Charles William Russell, D.D. (1812–1880), saċerdot, professur ta' l-istorja ekkleżjastika, u president ta' St Patrick's College, Maynooth.[1] Russell, fil-fatt, kien wieħed minn dawk li marru jiltaqgħu mal-kardinal biex jivverifikaw ix-xnigħat dwaru, darba fl-1841, u darba oħra fl-1843. Tant baqa' impressjonat li aktar tard iddeċieda li jikteb il-ħajja ta' Mezzofanti. Hu intervista lil diversi nies li, f'xi żmien, iltaqgħu u tkellmu mal-kardinal, filwaqt li fela għadd kbir ta' ittri privati u

djarji miktuba minn oħrajn.[2] Il-ġenju ta' Mezzofanti jinteressana aktar mill-qrib minħabba l-fatt li fost l-għadd ta' lingwi li rnexxielu jitgħallem insibu sewwasew il-Malti. Ta' min jgħid li Russell, fil-bijografija tiegħu, jipprovdi wkoll bosta kitbiet qosra b'diversi lingwi bil-kalligrafija tal-kardinal innifsu; b'xorti ħażina, m'hemmx eżempju bil-Malti.

Barranin oħra li kienu jafu l-Malti fis-sekli 17, 18, u 19

Il-fatt li Mezzofanti kien jaf bil-Malti jobbligana nsemmu barranin oħra li ftit jew wisq kienu midħla ta' lsienna.[3] Matul il-ħakma ta' l-Ordni kien hemm diversi kavallieri li wrew interess fil-Malti u saħansitra tgħallmu l-lingwa. Jidher li kienu l-membri Franċiżi li wrew l-akbar entużjażmu. Il-Balliju de Neveu, pereżempju, tant kien proficjenti fl-ilsien Malti li kien kapaċi jagħraf minn liema naħa tal-gżira kien il-kelliem mill-aċċent li juża.[4] Fi żmien l-Ordni wkoll dehru l-ewwel dizzjunarji u grammatiki tal-Malti. Ħafna minnhom baqgħu manuskritti u ntilfu. Pereżempju, Ignazio Saverio Mifsud, fil-*Biblioteca Maltese*, isemmi grammatika Maltija b'dizzjunarju Malti-Taljan-Franċiż tal-Kommendatur Fra Francesco Bardon. Dan ix-xogħol ħadd ma jaf x'sar minnu;[5] l-istess, m'għandna l-ebda traċċa tal-grammatika, imsemmija minn Ġan Franġisk Agius de Soldanis, li nkitbet mill-kavallier de Tournon.[6] Biex sawru dawn l-opri bilfors li kemm Bardon kif ukoll de Tournon kellhom għarfien, imqar rudimentari, ta' lsienna.

L-ewwel dizzjunarju tal-Malti li dwaru għandna tagħrif sostanzjali nkiteb minn kavallier tal-familja Thezan-Venasque, probabbilment François de Vion Thezan Court (m. 1649), madwar is-sena 1650. Dan id-dizzjunarju aktarx qatt ma ġie stampat fi żmienu u l-manuskritt oriġinali s'issa għadu ma nstabx. Kopja tiegħu, miżjuda minn ħaddieħor, probabbilment minn kavallier Provenzal tal-familja Fougasse de la Bastie, kienet ippubblikata minn Arnold Cassola fl-1992 bl-isem *Regole per la Lingua Maltese*. Fil-bidu tiegħu hemm ġabra ta' noti dwar il-grammatika Maltija, filwaqt li fl-aħħar hemm għadd ta' istruzzjonijiet għas-suldati bit-Taljan u bil-Malti.[7]

Fl-ewwel deċennji tal-perjodu Ingliż, niltaqgħu ma' studjużi oħra li kellhom għarfien ta' lsienna. Fl-1804, il-kavallier Pierre-Marie-Louis de Boisgelin de Kerdu (m. 1816), membru tal-Prijorijat ta' Aquitaine, fix-xogħol tiegħu *Ancient and Modern Malta*, iddeskriva l-Malti bħala *patois* jew djalett kampanjol, aktar milli lingwa vera. Matul is-soġġorn tiegħu f'Malta huwa jidher li kiteb

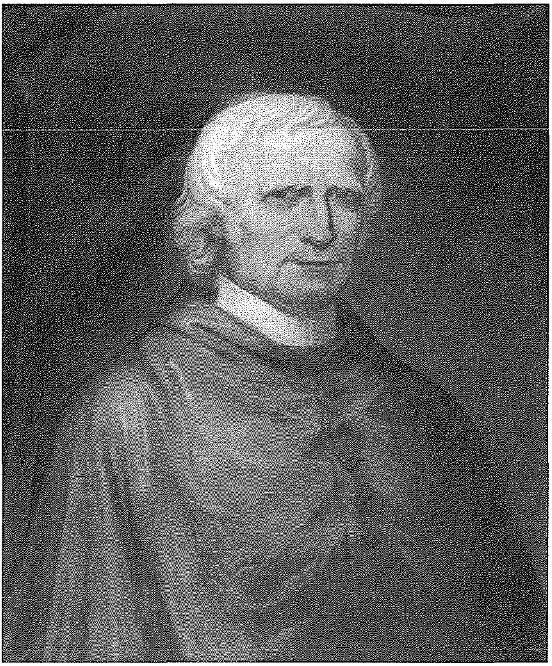

Ritratt ta' Giuseppe Mezzofanti, 1838, pittura ta' P. Garosini[36]

grammatika ċkejkna tal-Malti u kkompila xi djalogi, għanjiet, u rakkonti lokali; b'xorti ħażina, m'għadx fadal ħjiel ta' dawn il-kitbiet.[8]

L-orjentalist magħruf Wilhelm Gesenius (m. 1842), fil-*Versuch über die Maltesische Sprache* (*Stħarriġ dwar l-Ilsien Malti*, ippublikat f'Leipzig fl-1810), iddefenda bis-sħiħ in-nisel Għarbi tal-Malti. Fl-1838, imbagħad, ir-Rev. Christoph Friedrich Schlienz (m. 1868), Arabista Ġermaniż li għex Malta bejn l-1827 u l-1842, ippubblika *Views on the Improvement of the Maltese Language and Its Proper Use for the Purpose of Education and Literature.* Schlienz kien editur u traduttur taċ-*Church Missionary Society* (CMS) fis-snin 1827–30 u supretendent ta' l-istess soċjetà fis-snin 1830–42. Hu rnexxielu jitgħallem il-Malti u għaraf l-importanza li l-klassijiet soċjali kollha fil-pajjiż jitgħallmu jiktbu u jaqraw bl-ilsien nattiv tagħhom.[9] Mill-bqija diffiċli tgħid x'kompetenza kellhom fil-Malti de Boisgelin u Genesius, imma xi grad ta' għarfien kellhom żgur.

James Somerville (1777–1860) kien Skoċċiż minn Glasgow li serva fiċ-ċivil hawn Malta bejn l-1817 u l-1834. Kien arkeologu u kollezzjonist ta' l-antikitajiet.[10] Qabel ma wasal Malta, kien viċi-konslu tal-Maestà Tiegħu fi Tripli. Hemmhekk kien tgħallem xi ftit Għarbi; għaldaqstant, ma kinitx sorpriża li hawn Malta beda jinteressa ruħu fi lsienna. Somerville saħansitra kkompila dizzjunarju mdaqqas tal-Malti li baqa' mhux ippubblikat.[11] Ħadem fuq dan ix-xogħol fis-snin għoxrin tas-seklu dsatax; b'xorti ħażina, ma nafux x'sar minn dan il-manuskritt.

Ingliż ieħor li ċertament tgħallem il-lingwa kien ir-Rev. George Percy Badger (1815–1888). Qabel ma ħalla l-gżira fl-1841 biex jistudja għas-saċerdozju, huwa qatta' l-parti l-kbira ta' żgħożitu hawn Malta fejn kien jaħdem ta' stampatur. L-għarfien tal-Malti, fil-fatt, kien il-bażi għall-imħabba tiegħu għall-Għarbi u l-ilsna orjentali. Għal xi żmien ħadem spalla ma' spalla ma' Ahmad Faris al-Šidyak Efendi fid-dipartiment editorjali taċ-CMS.[12] Badger, fil-ktieb *Description of Malta and Gozo* (1838), inkluda xi għanjiet popolari bil-Malti. Fl-istess sena, bħala editur ta' l-ewwel ġurnal Malti, *L-Arlekkin jew Kawlata Ingliża u Maltija,* ippubblika wkoll żewġ poeżiji: 'L-Imħabba u Fantasija' u 'Sunett'. Imbagħad, fl-1841, Badger ippubblika *A Letter on the Eligibility of the Maltese Dialect as a Written Medium of Instruction in the Government Primary Schools* u ppreżenta s-sistema alfabetika tiegħu. F'dan iż-żmien Badger kien qed jaħdem ukoll fuq dizzjunarju Ingliż-Malti li baqa' mhux ippubblikat.[13]

Fl-1876, il-lingwista Ġermaniż Carl Sandreczki (m. 1892) kiteb l-istudju 'Die maltesische Mundart' ('Id-Djalett Malti') fil-ġurnal tas-Soċjetà Orjentali Ġermaniża. Fl-1894 Luigi Bonelli (m. 1947) intbagħat Malta mill-Istitut Orjentali ta' l-Università ta' Napli biex jistudja l-Malti. Fl-1895, ippubblika l-osservazzjonijiet tiegħu fil-volum *Saggi del folklore dell'Isola di Malta,* filwaqt li fl-*Archivio Glottologico Italiano* (1897), deher is-suppliment 'Il dialetto maltese: attinenze organiche tra il maltese e l'arabo'. Għal darba oħra, mhux lakemm tiġġudika l-livell ta' kompetenza li kellhom Sandreczki u Bonelli fil-Malti.

Ħjiel bijografiku

Giuseppe Gaspare, bin Francesco Mezzofanti u Gesualda Dall'Olmo, twieled Bologna nhar is-17 ta' Settembru 1774. Sa minn ċkunitu kellu memorja prodiġjuża, u minkejja li missieru kien mastrudaxxa fqir, il-ġenituri tiegħu

ħasbu biex jagħtuh edukazzjoni xierqa. Ta' tnax-il sena beda l-kors tal-filosofija fis-seminarju arċiveskovili, imma meta spiċċa l-istudji teoloġiċi tiegħu ma kienx adult biżżejjed biex jordna saċerdot. Kien f'dan iż-żmien ta' stennija li beda jinteressa ruħu fl-ilsna orjentali, għalkemm nafu li s'hawn kien diġà kellu ħakma tajba tal-Latin, il-Grieg, l-Ispanjol, il-Ġermaniż, u xi djaletti Sud-Amerikani.

Ħa l-quddiesa fit-23 ta' Settembru 1797, ta' ftit aktar minn 22 sena. Minnufih inħatar professur ta' l-Għarbi u l-Ebrajk fl-Università ta' Bologna. Biss ma damx ma tilef postu billi naqas li jieħu ġurament ta' lealtà lejn ir-Repubblika Ċisalpina. Wettaq xogħol pastorali fejjiedi fost is-suldati ta' diversi ġnus fl-isptarijiet ta' Bologna matul it-taqbid ta' l-1799–1800, sakemm reġa' laħaq professur ta' l-Ilsna Orjentali u l-Grieg fl-istess Università, kariga li żamm fis-snin 1804–08 u fis-snin 1814–31. Fl-1806, Napuljun stiednu jmur Pariġi, iżda Mezzofanti rrifjuta l-offerta. Fl-1814, il-Papa Piju VII ħatru segretarju tal-*Congregazione di Propaganda* u ħajru jinżel Ruma; għal darba oħra, huwa ppreferixxa jibqa' Bologna. F'din il-kariga wettaq ħafna xogħol utli; pereżempju, fl-1828, imqabbad mill-Kardianl Cappellari (aktar tard il-Papa Gregorju XVI), Mezzofanti rreveda l-Brevjarju Siro-Maroniku. Sakemm dam f'belt twelidu, rawwem interess ukoll fl-etnoloġija, l-arkeoloġija, in-numismatika, u l-astronomija.

Fl-1831, telaq lejn Ruma fuq talba tal-Papa Gregorju XVI biex jaħdem qrib tiegħu fis-*Santa Sede*. Fl-istess sena nħatar kanonku fi ħdan il-kapitlu ta' Santa Maria Maggiore. Għamel perijodu qasir f'Napli, fejn niżel biex jistudja ċ-Ċiniż, esperjenza li litteralment eżawrietu. Mezzofanti laħaq kanonku tal-bażilika ta' San Pietru (1833), kuratur ewlieni tal-Librerija tal-Vatikan (1833), wara Angelo Mai, u konsultur fuq l-Indiċi tal-Knisja fi ħdan is-*Sacra Congregazione* (1834).

Mezzofanti laħaq kardinal fl-1838 u ħa sehem fil-konklav ta' l-1846 li minnu ħareġ elett il-Papa Piju IX. Inħatar membru onorarju ta' l-Akkademja Xjentifika Russa (1843), u prefett ta' l-istudji fil-kulleġġ tal-*Congregazione Propaganda Fide* (1845), fejn saċerdoti Kattoliċi kienu jitħarrġu għall-missjoni.

Russell jiddeskrivi lil Mezzofanti bħala bniedem umli, konġenjali, u aktarx axxetiku. Il-kardinal kellu d-drawwa jbakkar, jiekol mill-anqas, u jibqa' jistudja, dejjem fl-isfera lingwistika, sa tard bil-lejl. Minkejja li kiteb għadd ta' studji akkademiċi, qatt ma kien xi awtur kbir.[14] Barra minn hekk, minħabba l-impenji tiegħu f'diversi karigi, ħalla ħafna xogħlijiet mhux mitmuma li baqgħu manuskritti.[15]

Il-ġrajjiet imqanqla ta' l-1848, li heżżew il-fibra soċjo-politika ta' l-Italja, komplew għarrqulu saħħtu li kienet diġà dgħajfa ħafna. Hu miet Ruma fil-15 ta' Marzu 1849, u ndifen fil-knisja ta' Sant'Onofriju, fl-istess belt.

Mistoqsijiet

Kemm-il lingwa kien jaf Mezzofanti? Ma teżistix tweġiba ċara u tonda. Aktar ma kiber aktar kompla jitgħallem, għalkemm wieħed irid jgħid li ma kienx jaf kull lingwa b'mod perfett. Xi wħud kien jafhom daqs kelliem nattiv; oħrajn, bħas-Sanskritt, il-Malasjan, it-Tibetjan, u l-Iżlandiż, kien jaqrahom jew jiktibhom biss.

Hawn min jgħid li minn ta' l-anqas kien jaf 27 lingwa tajjeb ħafna, u għadd sostanzjali ta' lingwi oħra mhux ħażin. Fil-*Grande Enciclopedia De Agostini*, naqraw li kien jaf b'madwar 40 lingwa.[16] Biss, Russell isostni li l-kardinal kellu ħakma perfetta ta' 38 lingwa, fosthom l-Ingliż, il-Ġermaniż, l-Olandiż, il-Fjamming, id-Daniż, l-Iżvediż, l-Ungeriż (Magjar), iċ-Ċek (Boem), ir-Russu, il-Pollakk, it-Taljan, l-Ispanjol, il-Portugiż, il-Franċiż, il-Latin, il-Grieg (kemm Qadim kif ukoll Modern), l-Armen, l-Albaniż, il-Persjan, it-Tork, iċ-Ċiniż, l-Ebrajk (kemm Bibliku kif ukoll Rabbiniku), l-Għarbi, il-Kopt, u l-Malti; filwaqt li kien iġaħġaħ xi ħaġa bi 30 lingwa oħra, fosthom is-Sirjak, il-Bask, l-Angolan, il-Ġorġjan, il-Bulgaru, il-Peruvjan, iċ-Ċilen, il-Messikan, il-Ġappuniż, l-Irlandiż, is-Serb, il-Gaelic, u l-Hindustani; apparti xi ħamsin djalett tal-lingwi msemmija, fosthom l-Isqalli, in-Naplitan, is-Sard, il-Provenzal, il-Gaskon, u l-Katalan.[17]

Kif irnexxielu jitgħallem daqstant lingwi? Qabelxejn, l-ironija li għadha tikkonfondi lil kulħadd hi li Mezzofanti qatt ma rifes f'art stranġiera, u qatta' l-parti l-kbira ta' ħajtu bejn Bologna u Ruma. Hu rnexxielu jitgħallem dawn l-ilsna kollha billi kien jaqra l-ħin kollu traduzzjonijiet ta' kotba klassiċi, bibbji, u dizzjunarji tal-lingwi minn kull rokna tad-dinja. Il-librerija tal-Vatikan kellha l-akbar kollezzjoni ta' kotba b'ilsna barranin; dawn kienu l-ħin kollu għad-dispożizzjoni tiegħu billi kien il-kuratur ta' l-istess librerija. Apparti minn hekk, Mezzofanti kien jaħtaf kull okkażjoni biex jitħallat ma' kull razza ta' nies f'Ruma, kif ukoll jitkellem ma' l-istudenti diversi li kien jgħallem fil-kulleġġ tal-*Propoganda*. Għamilha wkoll ma' suldati u infermiera ta' diversi nazzjonijiet fl-isptarijiet fejn serva.

Il-Malti ta' Mezzofanti

F'Kapitlu XI (1834), Russell jikteb hekk:

Among these less commonly cultivated languages, I may also class Maltese. In this Mezzofanti was equally at home. As Maltese can scarcely be said to possess anything like a literature, it may be presumed that he acquired it chiefly by oral instruction, partly from occasional visitors to Rome, partly from some Maltese servants who were in the Propaganda at the time of his arrival. This much at least is certain, that, in the year 1840, he spoke the language freely and familiarly. Father Andrew Schembri,[18] *of La Valetta, during a residence in Rome in that year, having conducted the preparatory spiritual exercises for a number of youths to whom the Cardinal administered the first communion in the church of San Vito, met his Eminence at breakfast in the convent attached to this church. No sooner was Father Schembri presented to him as a Maltese, than he entered into conversation with him in his own language. Another Maltese ecclesiastic, Canon Falzou [Falzon] of the cathedral, met the Cardinal in Rome at a later date, in 1845–6. In the course of his sojourn he 'had frequent opportunities, for a period of eleven months, of conversing with him in Maltese, which he spoke very well.'*[19] *I need scarcely observe that, although in the capital and the principal towns of Malta, the prevailing language is Italian, the dialect spoken by the rural population contains a large admixture of foreign elements, chiefly Arabic and Greek [sic]. To what a degree the former language enters into the composition of Maltese, may be inferred from the well-known literary imposture of Vella, who attempted to pass off a forgery of his own as an Arabic history of Sicily under the Arabs.*[20]

Minn dan it-test jidher ċar li Mezzofanti kien jaf il-Malti sewwa. Fil-fatt, Russell, f'lista li jagħti band'oħra, iqiegħed il-Malti fost dawk il-lingwi li l-kardinal kien jaf b'mod perfett. Il-kliem eżatt ta' l-awtur hu: "*tested and spoken with rare excellence*".[21] It-test jirreferi għal ġrajjiet li seħħew fis-snin erbgħin tas-seklu dsatax, iżda minn evidenza li jipprovdi l-istess Russell, nafu fi żgur li Mezzofanti kien diġà jaf il-Malti fis-snin tletin. Pereżempju, f'Kap. XIII (1836–38) jgħidilna li f'daż-żmien hu kien jgħallem l-Għarbi lil student Malti li kien jattendi l-kulleġġ tal-*Propaganda*. B'hekk Mezzofanti kellu l-opportunità jitħarreġ fiż-żewġ ilsna fl-istess waqt:

...from the day of his first coming to the Propaganda, he 'fastened upon' an Egyptian student named Sciahuan, with whom he conversed continually in Arabic; and that he also undertook (thus enjoying an opportunity of practice in two languages at once) to instruct in it a young Maltese, likewise a student of the college.[22]

Fl-istess kapitlu, imbagħad, naqraw ittra miktuba mir-Rev. Charles Fernando, li aktar tard serva bħala missjunarju appostoliku fis-Ceylon (illum Sri Lanka). Fiha jiftakar lill-għalliem tiegħu ikellem lill-istudenti bil-lingwa rispettiva tagħhom, xi ħaġa li kienet togħġobhom ferm. Fost ħwejjeġ oħra jgħid li kien ikellem lil ċertu Abdo bl-Għarbi-Malti:

I may mention the names of many with whom the Cardinal thus conversed; with Moses Ngau ... in the Peguan language; with Zaccaria Cohen in Abyssinian; with Gabriel, another Abyssinian, in the Amarina dialect; with Sciata, an Egyptian, in the Coptic; with Hollas in Armenian ; with Churi in Arabic; with Barsciu in Syriac; with Abdo in Arabico-maltese, (the Maltese speak a mixture of Arabic and Italian) ...[23]

L-interess ta' Mezzofanti fil-Malti hu attestat minn kittieba oħra, fosthom ir-Rev. J.P. Fletcher. Dan Fletcher kellu jħejji rapport fuq il-prattika tar-reliġjon u l-letteratura fost il-Knejjes Insara tal-Lvant. Fi triqtu lejn l-Orjent, Fletcher waqaf Malta fl-1842 u fid-djarju tiegħu ħażżeż bosta osservazzjonijiet interessanti dwar diversi aspetti tal-ħajja f'dil-gżira. Fost ħwejjeġ oħra, kiteb: "Its language excited the interest and occupied the attention of one of the first linguists in Europe, the late Cardinal Mezzofanti." [24]

Ġudizzju ta' l-aħħar

Mezzofanti rnexxielu jaħkem bosta lingwi, inkluż il-Malti, mingħjar qatt ma ħareġ mill-Italja. L-istorja tiegħu m'hijiex ħrafa esaġerata. Il-provi oġġettivi li jġib Russell fil-bijografija msemmija jsawru xhieda konvinċenti tal-ħila ta' l-għaġeb tiegħu. Biex tgħallem dawn il-lingwi kollha, kellu jistudja b'dixxiplina assidwa bħal ħaddieħor; sintendi, kellu doni naturali kbar u kien vantaġġjat miċ-ċirkostanzi li għex fihom.

I do not say that in all these languages, or perhaps in any of them, Cardinal Mezzofanti was the perfect paragon which some have described him; but, reverting to the standard with which I set out, I cannot hesitate to infer from these united testimonies, that his knowledge of each and every one of the leading languages of the world, ancient and modern, fully equalled, and in several of these languages excelled, the knowledge of those who are commonly reputed as accomplished linguists in the several languages, even when they have devoted their attention to the study of one or other of these languages exclusively. ... if the attestations

recorded in this volume have any meaning, they lead to the inevitable conclusion, that in the power of speaking the languages in which he was best tried—whether Hebrew, or Arabic, or Armenian, or Persian, or Turkish, or Albanese, or Maltese, or Greek, or Romaic, or Latin, or Italian, or Spanish, or Portuguese, or French, or Swedish, or Danish, or Dutch, or Flemish, or English, or Russian, or Bohemian, or Magyar, or Chinese —his success is entirely beyond suspicion ...[25]

Irridu ngħidu wkoll li l-għarfien lingwistiku ta' Mezzofanti kien wieħed intuwittiv aktar milli analitiku. Carlo Tagliavini, li kien professur fl-Università ta' Budapest u espert fuq il-ħajja u l-ħidma tal-kardinal, kiteb hekk:

Il Mezzofanti parlava correntemente e correttamente moltissime lingue. Si suole però credere che il Mezzofanti avesse solo il dono di apprendere le lingue macchinalmente e fosse privo di acume critico e scientifico.[26]

Madankollu, il-ħiliet akkademiċi tiegħu ma jistgħux jiġu kkonfutati. Fil-katalgu tal-librerija tiegħu jidher li f'idejh diġà kellu l-ewwel studji ta' grammatika komparattiva, bħal ngħidu aħna x-xogħol ta' Franz Bopp.[27] Fl-1805, kien diġà qed jistudja s-Sanskritt, snin qabel ma Friedrich von Schlegel ġibed l-attenzjoni ta' l-istudjużi Ewropej fuq l-importanza fundamentali ta' din il-lingwa. Mezzofanti ppreċiża l-pożizzjoni tar-Rumen fost l-ilsna Neo-Latini, apparti li stabbilixxa b'ċertezza ċerti regoli fonetiċi ta' l-istess lingwa. Kiteb ukoll żewġ dissertazzjonijiet fuq is-sistema numerika tal-Messikani ta' l-epoka pre-Kolombjana li minkejja li baqgħu manuskritti, għadhom jitqiesu xogħlijiet indispensabbli. Dawn l-impriżi, fost ħafna oħrajn, huma prova biżżejjed tar-reqqa filoloġika tiegħu.[28]

It-tagħlim tal-lingwi kien l-ossessjoni primarja ta' ħajtu; il-kotba li kellu għad-dispożizzjoni tiegħu u n-numru kbir ta' nies li ltaqa' magħhom fil-mekka tal-Kristjaneżmu, bla dubju, ħaffewlu l-proċess. Pereżempju, jidher li tgħallem il-Malti minn xi saċerdoti jew qaddejja li kienu jservu fis-*Santa Sede* jew minn xi studenti li kienu jattendu l-kulleġġ tal-*Propaganda*. Filippo Bonifazj jagħti l-lista tal-kotba Maltin fil-katalgu privat ta' Mezzofanti: Il-Vanġeli u l-Atti ta' l-Appostli,[29] il-*Grammatica della Lingua Maltese* tal-Kanonku Fortunato Panzavecchia,[30] *Della Lingua Punica* ta' Ġanfranġisk Agius de Soldanis,[31] kif ukoll il-*Mylsen*[32] u l-*Lexicon* ta' Mikiel Anton Vassalli.[33] Minn dawn il-ħamsa, Russell isemmi biss tlieta – il-Vanġeli, il-*Grammatica*, u l-*Lexicon*.[34] Interessanti l-fatt li Bonifazj jelenka dawn il-kotba taħt is-sottotitlu 'Dialetti varii d'Italia – Maltese'.[35]

Noti

1 C.W. Russell, *The Life of Cardinal Mezzofanti, with an introductory memoir of eminent linguists, ancient and modern* (Londra: Longman, Roberts & Green, 1858, 1863). Kopja ta' dan il-ktieb tinsab fil-Biblijoteka Nazzjonali, il-Belt Valletta (Ref. PU.2.21). Verżjoni bit-Taljan ta' dan ix-xogħol dehret f'Bologna fl-1859. Bijografiji oħra fuq Mezzofanti jinkludu *Esquisse historique sur le cardinal Mezzofanti* (Tolosa: 1853; Pariġi: 1854) ta' A. Manavit, *Giuseppe Cardinal Mezzofanti* (Würzburg: 1880) ta' Alphons Bellesheim, u *Il Cardinale Giuseppe Mezzofanti, poliglotta e bibliotecario* (Bolognia, 1963) ta' Luciano Meluzzi.

2 Għal tagħrif dwar Charles William Russell ara s-sit elettroniku *New Advent*, ed. Kevin Knight, 10 ta' Mejju, 2007 <http://www.newadvent.org/cathen/13231a.htm>. It-test sħiħ tal-bijografija tiegħu fuq Mezzofanti jista' jinqara fis-sit elettroniku *How to Learn any Language*, ed. Francois Micheloud, 10 ta' Mejju, 2007 <http://how-to-learn-any-language.com/e/mezzofanti/index.html>.

3 Kien hemm diversi studjużi u lingwisti oħra li kitbu fuq il-Malti, mingħjar ma kienu jafu effettivament il-lingwa. Fit-test ewlieni jissemmew biss dawk li kienu jafu l-Malti fiċ-ċert jew almenu għandna ħjiel li setgħu kienu jafuh. Sakemm ma titfaċċax evidenza ġdida, dan il-kriterju jeskludi lil nies bħal Hieronymus Megiser, Burchardus Niderstedt de Holstein, Sir Philip Skippon, Johannes Heinrich Maius, Antoine Court de Gébélin, Jakob Jonas Bjoernstahl, Johann Joachim Bellermann, Johannes Cristoph Adelung, Antoine-Isaac-Sylvestre de Sacy, u l-Baruni MacGucking de Slane.

4 Louis de Boisgelin, *Ancient and Modern Malta*, vol. I (Londra: G. & J. Robinson, 1804) 98.

5 I.S. Mifsud, *Biblioteca Maltese* (Malta: 1764) 325n.

6 G.P.F. Agius de Soldanis, *Della lingua punica presentamente usata dai maltesi* (Ruma: 1750) 61.

7 Arnold Cassola, ed., *The Biblioteca Vallicelliana 'Regole per la lingua maltese'* (Malta: Said International, 1992). L-ewwel referenza għad-dizzjunarju ta' Thezan tinsab ukoll fix-xogħol ta' Mifsud, 324–5. Dizzjunarju manuskritt ieħor ibbażat fuq ir-*Regole*, imsemmi "Dizionario Francese-Italiano-Maltese," jinsab fil-Biblijoteka Nazzjonali, il-Belt Valletta [Ref. BNM Lib. 70]. Anki dan id-dizzjunarju, li la fih isem l-awtur u lanqas data, aktarx kien ikkompilat sabiex jaqdi lill-kavallieri Franċiżi. Ara Olvin Vella, "L-Għejun ta' l-Istorja ta' l-Ilsien Malti: Ġabra ta' Dokumenti bil-Malti mill-Bidu sa Vassalli," teżi ta' l-M.A., U ta' Malta, 2006, 81–82.

8 Boisgelin 98: "*During my residence in Malta, I employed myself in compiling a Maltese grammar; to which I added several dialogues, songs, and tales. I have*

been taught to believe, that it may be probably be restored to me; but as that is uncertain, I think it necessary to say, I composed it merely for amusement, and if ever it should prove useful, it must be to those who making a long residence at Malta, would naturally be desirous of learning the language, in order to make themselves more intimately acquainted with the inhabitants."

9 Anna Borg Cardona, "Early 19th Century Hymns for Maltese Protestants," *Treasures of Malta* 12, 3 (2005) 24.

10 Kien bl-inizjattiva tiegħu u tal-Kurunell Otto Bayer, dak iż-żmien gvernatur ta' Għawdex, li ġew skavati l-fdalijiet preistoriċi tax-Xagħra (magħrufa bħala l-*Brockdorff Stone Circle*) u tal-Ġgantija. Ara Giovanni Bonello, "The Gozo Megalithic Sites: Early Visitors and Artists," *Maltese Prehistoric Art 5000–2500 BC* (Malta: Patrimonju Publishing Limited, 1996) 21, 29. Bħall-ħafna residenti u viżitaturi Ingliżi ta' żmienu, Sommerville kien jemmen li l-Maltin kienu etnikament imnisslin mill-Feniċi, anki jekk jitkellmu xorta ta' Għarbi korrott.

11 Ara l-ittri ta' Donald Sultana u Victor G. Griffiths, *The Sunday Times* 11.xiii.1996.

12 Fl-1855 Ahmed Faris al-Šidyaq, fil-ktieb *Al-Wāsita fi Ma'rifat Ahwāl Maltitah* (ippubblikat f'Tuneż), qal li l-Maltin kienu jitkellmu b'Għarbi mħassar li għandu mid-djaletti tal-Magħreb daqskemm mid-djalett tas-Sirja. Hu kien stazzjonat f'Malta fil-perjodu 1833–48 u jista' jkun li anki hu kien jaf bil-Malti.

13 Il-ktieb tiegħu *Elementi della lingua inglese sulla base della Grammatica di Venoroni* kien ippublikat hawn Malta ftit wara li telaq lura lejn pajjiżu biex isir qassis Anglikan. Ir-Rev. Badger, aktar tard, kiteb ukoll *The Nestorians and Their Rituals* (Londra: J. Masters, 1852) u *An English-Arabic Lexicon* (Bejrut: Librairie du Liban, 1881), filwaqt li ttraduċa x-xogħol storiku *Arabic History of the Imams and Seyyids of OmÐn, by SalÐl-ibn-RazÐk, from A.D. 661–1856* (1871).

14 Xi wħud mill-istudji tiegħu ġew stampati wara mewtu. Ara *Saggi inediti di lingue americane*, ed. E. Teza (Pisa, 1869) u *La lingua degli Indi Luiseños*, ed. C. Tagliavini (Bologna, 1926).

15 Ħafna mill-manuskritti u l-korrispondenza ta' Mezzofanti llum jinsabu fil-biblijoteka komunitarja ta' l-arċiginnasju ta' Bologna. Xi manuskritti oħra jinsabu f'kollezzjoni privata fi New York. Ara C. Taglaivini, "Notizie intorno ad alcuni manoscritti sconosciuti del cardinal Mezzofanti esistenti a New York," *Il Comune di Bologna* 16, 2 (1929) 39.

16 *Grande Enciclopedia De Agostini*, vol. XIV (Novara: Istituto Geografico De Agostini, 1997) 474.

17 Russell 463–65. Interessanti l-fatt li Mezzofanti kien stqarr li l-itqal lingwa hija

l-Bask, li l-isbaħ lingwa tad-dinja hi t-Taljan, filwaqt li l-aktar lingwa espressiva hi l-Ingliż. Għalih it-Taljan ta' Dante u l-Ingliż ta' Shakespeare m'għandhom ebda rivali f'ilsna oħra.

18 Informazzjoni msejsa fuq ittra ddatata 18.ii.1857. Dan aktarx kien il-patri Ġiżwita Andrea Schembri (1805–1875), imwieled Ħal Luqa. Laħaq qassis djoċesan fl-1829, iżda mbagħad tela' Ruma biex jingħaqad mal-Kumpanija ta' Ġesù (1839). Reġa' lura Malta fl-1845; għaldaqstant, is-sena 1840 li jagħti Russell hija kongruwenti. Fl-1849, insibuh missjunarju fl-Alġerija, fejn għamel ħafna ġid fost l-emigranti Maltin, u eventwalment miet. Huwa l-awtur ta' *Ġemgħa ta' Kliem Li Jingħad mill-Maltin ta' l-Arġiel* (1864) u ta' xi poeżiji li dehru fis-seniela *Kotba tal-Mogħdija taż-Żmien*. Jibqa' magħruf għall-għanja tal-Milied "Ninni La Tibkix Iżjed". Ara Joseph Micallef, *Ħal Luqa: Niesha u Ġrajjietha* (Malta, 1975) 260–61 u Ġużè Galea, 'Il-Ġiżwita Indrì Schembri: Poeta Malti,' *Il-Malti* (Ġunju–Settembru 1940) 34–40.

19 Informazzjoni msejsa fuq ittra ddatata 20.ii.1857. Minħabba li Russell ma jipprovdix l-ewwel isem ta' dan il-qassis, diffiċli tgħid min seta' kien. Dr Don Salvatore Falzon, arċidjaknu tal-katidral, inħatar wieħed mill-viċi-presidenti ta' *La società delle scuole normali della Valletta* fl-1833 mill-Gvernatur Ponsonby, filwaqt li ċertu Kanonku Falzon kien rettur tal-knisja Ta' Ġieżu, il-Belt, fis-snin ħamsin tas-seklu dsatax.

20 Russell 35–6. Fl-1786, l-orjentalist Franċiż Joseph De Guignes, fil-*Journal de Scavans*, kien diġà kkonkluda li s-suppost Għarbi tad-dokumenti psewdo-medjevali ta' l-Abbati Giuseppe Vella (1749–1814) ma kien xejn għajr Malti. Miegħu qabel l-orjentalist Sqalli Rosario Gregorio. Għal informazzjoni ddettaljata fuq l-impostura ta' Vella ara Thomas Freller, *The Rise and Fall of Abate Giuseppe Vella: A Story of Forgery and Deceit* (Malta: PIN, 2001).

21 Russell 467.

22 Russell 361–62.

23 Russell 364–65.

24 Fletcher ippubblika l-ktieb *Notes from Nineveh and Travels in Mesopotami, Assyria and Syria* fl-1850, sena wara l-mewt ta' Mezzofanti.

25 Russell 472.

26 Carlo Tagliavini, *Enciclopedia Italiana* [Treccani], vol. XXIII (Ruma, 1949) 149.

27 Il-katalgu tal-librerija privata ta' Mezzofanti, għalkemm mhux nieqes mill-iżbalji, kien ippubblikat minn Filippo Bonifazj, *Catalogo della libreria dell'eminentissimo cardinale G.M. Mezzofanti compilato per ordine di lingue* (Ruma, 1851). Kopja ta' dan il-katalgu tista' tinqara minn *Google Book Search*, 10 ta' Awwissu 2007

http://books.google.com/boks?id=ID0RAAAAIAAJ&pg=PA1&dq=catalogo+della+libreria+mezzofanti#PRA1-PA90,M1›. Hajr lis-Sur David Agius Muscat li ġibidli l-attenzjoni tiegħu. Il-kotba tal-librerija privata ta' Mezzofanti nxtraw mill-Papa Piju IX u ngħataw lill-Bibljoteka Universitarja ta' Bologna.

28 Tagliavini, *Enciclopedia Italiana*, 149.

29 L-isem sħiħ fil-katalgu huwa *Evangelia IV et Actus Apostolorum juxta vulg. edit. Romae MDXCII editium: nec non eorundem versio Melitensis*. Dan hu, bla dubju ta' xejn, it-traduzzjoni bil-Malti ta' l-Erba' Vanġeli u l-Atti ta' l-Appostli li Vassalli niseġ fis-snin 1823–29. Il-ktieb ħareġ f'Londra ftit wara l-mewt ta' Vassalli fl-1829; hu kien ħadem fuq il-verżjoni Latina tal-Vulgata, li tidher f'test parallel mat-traduzzjoni Maltija. Fl-1847, imbagħad, ir-Rev. Michelangelo Camilleri ta' l-għaqda Protestanta *Society for Promoting Christian Knowledge*, irriveda x-xogħol ta' Vassalli u ttraduċa l-Ittri ta' l-Appostli u l-Apokalissi, imsejsa fuq il-verżjoni *King James* tal-Bibbja, biex b'hekk issawwar it-Testment il-Ġdid kollu.

30 L-isem sħiħ ta' dan ix-xogħol kien *Grammatica della lingua Maltese secondo i principj delle lingue Orientali e della lingua Italiana*; kien ippubblikat Malta stess fl-1845. Il-Kanonku Panzavecchia kkompila wkoll dizzjunarju etimoloġiku tal-Malti li baqa' mhux ippubblikat.

31 *Della lingua Punica presentamente usata da' Maltesi* deher Ruma fl-1750. Il-ktieb kien jinkludi 'Nuova Scuola di Grammatica per agevolmente apprendere la lingua Punica-Maltese' – l-ewwel grammatika tal-Malti li qatt ġiet stampata. Fost l-istudjużi li kkummentaw fuq dan ix-xogħol insibu lil Passeri (1751), Jean Lami (1752), u P. Zaccharia. F'dan ix-xogħol, De Soldanis inkluda ukoll it-talba kommemorattiva 'Il-Mewt ta' NN.'.

32 Il-*Mylsen Phoenico-Punicum sive Grammatica Melitensis* kien stampat f'Ruma fl-1791. Interessanti d-daħla intitolata 'Lill-Malti Li Qiegħed Jaqra'.

33 *Ktŷb yl Klŷm Malti Mfysser byl-Latin u byt-Talyân,* magħruf aħjar bħala l-*Lexicon Melitense-Latino-Italum,* b'madwar 18,000 kelma, kien mitbugħ f'Ruma fl-1796.

34 Russell 335n.

35 Bonifazj 90.

36 Meħud mis-sit elettroniku *Museo di Roma*, 10 ta' Lulju 2007, ‹http://www.museodiroma.comune.roma.it/PalazzoBraschi/VISUALIZZA_SCHEDA_OPERA.show?p_prgscheda=132515&p_tipo_scheda=OA&p_museo=10001&p_web=INTE›